ACTA UNIVERSITATIS LODZIENSIS
KSZTAŁCENIE POLONISTYCZNE CUDZOZIEMCÓW 17, 2010

Julia Dilna
Lwowski Uniwersytet Narodowy im. I. Franki

Frazeologia polskich młodzieżowych tekstów literackich w nauczaniu Ukraińców

Wzbogacanie zasobu słownictwa jest jednym z najważniejszych elementów dydaktycznych w nauczaniu języka obcego. Związki frazeologiczne jako nośniki funkcji „uzupełniania systemu nominatywnego języka i pomnażania zasobu synonimicznych środków leksykalnych" (Pajdzińska 1993: 17), a także funkcji ekspresywno-stylistycznej powinny stanowić znaczącą warstwę owego słownictwa.

W niniejszym opracowaniu zamierzam zaprezentować sposoby wprowadzania frazeologii polskiej za pomocą tekstów współczesnej polskiej prozy młodzieżowej w celu poszerzenia zasobu słownictwa u Ukraińców studiujących polonistykę na Lwowskim Uniwersytecie Narodowym im. I. Franki.

Podstawowym celem nauczania języka polskiego jako obcego jest osiągnięcie przez uczących się sprawności komunikacyjnej, czyli rozwijanie u nich umiejętności posługiwania się systemem językowym w konkretnych sytuacjach. Związki frazeologiczne, będące konstrukcjami skomplikowanymi semantycznie i formalnie, pojawiają się na wszystkich poziomach nauczania wymowy, pisowni, słownictwa i gramatyki polskiej. Współczesne metody i materiały dydaktyczne służą tu wielką pomocą. Lektorzy mają prawie nieograniczone możliwości korzystania z najnowszych podręczników i narzędzi technicznych, ale też szukają swoich sposobów odkrycia dla studentów ogromnych wartości zasobu frazeologicznego polszczyzny. Są to sposoby opierające się zarówno na zbiorowej, jak i samodzielnej pracy studentów.

Już na II roku studiów polonistycznych we Lwowie dużo studentów decyduje się na napisanie prac rocznych z frazeologii, w związku z czym uczęszczają na wykłady seminaryjne, poświęcone problemom tej dziedziny językoznawstwa. Na IV zaś roku teoretyczne zagadnienia frazeologii są szczegółowo omawiane w ramach obszernego cyklu wykładów i ćwiczeń z leksykologii polskiej. Oprócz tego, w ramach zajęć poświęconych kształceniu sprawności leksykalno-

-komunikacyjnych studenci II–IV roku dostają zadanie semestralne, które polega na przeczytaniu i streszczeniu utworu literackiego oraz sporządzeniu słowniczka wyrazów i związków frazeologicznych. Proces przyswajania frazeologii wiąże się zatem z zapoznaniem się ze współczesną literaturą polską.

Jako obiekt lektury studenci najczęściej wybierają młodzieżową prozę obyczajową – ze względu na bliską im tematykę oraz atrakcyjność współczesnego języka potocznego lub slangowego, którym te utwory są zazwyczaj pisane. W literaturze tego typu często występują związki frazeologiczne. Badanie słownictwa wybranych powieści młodzieżowych (m. in. utworów Joanny Fabickiej, Dominiki Stec, Danuty Noszczyńskiej, Izabeli Sowy) dowodzi tego, że frazeologizmy są istotnym tworzywem takiej prozy: każda strona utworu zawiera średnio dwa związki frazeologiczne.

Na podstawie materiału frazeologicznego studenci mają możliwość zapoznania się ze swoistym dla języka młodzieży sposobem widzenia poszczególnych składników świata, panujących w nim hierarchii i akceptowanych przez daną grupę społeczną wartości. Zasób frazeologiczny powieści młodzieżowych układa się w kręgi tematyczne, których centrum semantyczne stanowią związki opisujące młodego bohatera wraz z jego życiem materialnym i duchowym. W czasie lektury utworów studenci mają okazję obserwować, jak w sposób obrazowy można po polsku określić np. wygląd człowieka: *łysy jak kolano* (MT)[1], *mieć grobową minę* (KI), *uśmiechać się od ucha do ucha* (SŻR); stany i czynności fizyczne i fizjologiczne: *zaciskać pasa* (SŚM), *wykorkować z głodu* (SŚM), *przemarznąć do szpiku kości* (KI), *puścić soki* (HJ), *pijany jak bela* (ZJ), *pijany w trzy trąbki* (SŻR), *mieć lekko w czubie* (MT), *topić robaka* (SŚM), *pić do lustra* (SŚM, KI); cechy psychiczne: *małpi rozum* (KI), *mieć nierówno pod sufitem* (KI); procesy i stany psychiczne: *bujać w obłokach* (HJ), *pławić się w złudzeniach* (SŚM), *mieć wszystko w nosie* (SŚM), *mieć duszę w majtkach* (SŚM), *czuć watę w kolanach* (KI), *mieć pieski nastrój* (MT), *stracić dla kogoś głowę* (SŻR); charakter: *zebrać się w sobie* (ŚT, BMN), *podnieść głowę do góry* (MT), *dwoić się i troić* (KI), *mieć zimną krew* (KI), *trzymać rękę na pulsie* (SŻR), *brać coś w swoje ręce* (CW), *żyć pełną piersią* (SŚM, SŻR), *wypruć z siebie flaki* (SŚM), *płynąć niczym kłoda* (SŚM), *walczyć z wiatrakami* (ŚT); postawę wobec otoczenia oraz zachowanie: *mieć kogoś / czegoś po dziurki w nosie* (KI), *działać / kombinować za czyimiś plecami* (SŚM), *maczać w czymś palce* (SŚM), *przyłożyć rękę do czegoś* (SŻR), *stroić fochy* (HJ), *rzucać komuś kłody pod nogi* (SŻR), *wystawić kogoś do wiatru* (KI) etc.

[1] Po każdym przykładzie wskazujemy tytuł powieści, z której dany przykład został wzięty. Tak więc SŚM – to powieść *Smak świeżych malin*, ĆW – *Cierpkość wiśni*, HJ – *Herbatniki z jagodami* (Izabela Sowa), MT – *Mężczyzna do towarzystwa*, KI – *Kobieca intuicja* (Dominika Stec), SŻR – *Szalone życie Rudolfa*, ŚT – *Świńskim truchtem* (Joanna Fabicka), BMN – *Blondynka moralnego niepokoju* (Danuta Noszczyńska).

Samodzielna praca studentów polega na kształceniu umiejętności odbioru i interpretacji frazeologizmów powieściowych. Wyniki zaś zależą przede wszystkim od możliwości percepcyjnych studentów ukraińskich. Rozpoznanie w pewnym kontekście jednostki frazeologicznej oraz przyporządkowanie do niej określonego znaczenia jest podstawą jej wyodrębnienia z tekstu, zapamiętania i dalszego wykorzystania w wypowiedziach ustnych lub pisemnych. Może to być dla Ukraińca, dopiero uczącego się polszczyzny, zadaniem albo dość prostym, albo trudnym, albo nawet niewykonalnym.

Stopień trudności identyfikacji frazelogizmu w utworze literackim przez odbiorcę ukraińskiego zależy od kilku czynników:

1. od tego, czy użyty frazeologizm ma odpowiednik o maksymalnie podobnej strukturze i identycznym znaczeniu w zasobie frazeologicznym języka ukraińskiego oraz czy dana jednostka ukraińska jest odbiorcy znana;
2. od tego, czy struktura lub struktura i znaczenie frazeologizmu nie zostały poddane modyfikacji (wskutek dodania, ujęcia, wymiany członów lub kontaminacji frazeologicznej);
3. od tego, czy frazeologizm nie doznał daleko idących zabiegów innowacyjnych, doprowadzających do pojawienia się w tekście tzw. aluzji frazeologicznych lub innowacji semantycznych.

Najłatwiejsze w odbiorze oraz interpretacji są, oczywiście, frazeologizmy o tradycyjnej strukturze i semantyce, mające odpowiedniki w języku ukraińskim, które są studentowi znane. Jednostek tego rodzaju w powieściach młodzieżowych jest dość dużo, co z kolei świadczy o podobieństwie zasobów frazeologicznych polskiego i ukraińskiego oraz zachowawczym charakterze języka młodzieżowych powieści obyczajowych. Przykładem mogą być tu takie frazeologizmy, jak: *rzucać słowa na wiatr* (ukr. *кидати слова на вітер*), *spojrzeć prawdzie w oczy* (ukr. *подивитися правді в очі*), *chować głowę w piasek* (ukr. *ховати голову в пісок*), *podłożyć świnię* (ukr. *підкласти свиню*), *igrać z ogniem* (ukr. *гратись з вогнем*), *trzymać rękę na pulsie* (ukr. *тримати руку на пульсі*) i in. Takie związki frazeologiczne są przez Ukraińców w procesie uczenia się języka polskiego łatwo odczytywane. Trochę trudniejsze jest ich odtwarzanie, chociaż najczęściej też nie sprawia kłopotu.

Kiedy natomiast ukraiński czytelnik napotyka w tekście nieznany mu dotychczas związek wyrazowy o wyraźnym, jak mu się wydaje, wskaźniku idiomatyczności (niespójności leksykalno-semantycznej członów frazeologizmu lub całego związku z kontekstem), jest zmuszony do sprawdzenia obecności tego połączenia w słownikach frazeologicznych języka polskiego. Następnym krokiem (pod warunkiem potwierdzenia obecności) w procesie uczenia się języka polskiego jest zapamiętanie struktury normatywnej oraz znaczenia frazeologizmu. Przykładami związków frazeologicznych, użytych zgodnie z utrwaloną w polszczyźnie tradycją i niemających odpowiedników wśród frazeologizmów ukraińskich, są następujące stałe związki wyrazowe: *fiknąć*

koziołka ‘przewrócić sić, upaść’, *być lekko na bani* ‘być podpitym’, *naładować akumulatory* ‘zyskać energię, nabrać chęci do działania dzięki komuś lub czemuś’, *mieć kompletnego świra* ‘być niespełna rozumu, być niezrównoważonym, zachowywać się w sposób odbiegający od normy’, *wywalić z grubej rury* ‘powiedzieć coś bardzo ostro, wyrazić się dosadnie, zaskakując rozmówcę’, *sytuacja podbramkowa* ‘sytuacja trudna, krytyczna, wymagająca natychmiastowego działania’, *bananowa młodzież* ‘młodzież rozpieszczona nadmiernym dostatkiem, prowadząca beztroski tryb życia, korzystająca z pozycji społecznej i materialnej swoich rodziców’ i in.

W niektórych jednak wypadkach znaczenie związku frazeologicznego może być łatwo odczytywane ze znaczeń poszczególnych członów odpowiedniego związku luźnego (np. w przypadku frazeologizmu *sytuacja podbramkowa*) lub z kontekstu. Znaczenie, uwzględniające uwarunkowania kontekstowe, nazywane jest znaczeniem desygnacyjnym. Jest to konkretne znaczenie zaktualizowanej w kontekście jednostki frazeologicznej w przeciwieństwie do znaczenia sygnifikacyjnego – bardziej ogólnego, którego eksplikację można znaleźć w źródłach leksykograficznych. Kontekst użycia związku frazeologicznego często sprzyja zapamiętaniu przez studentów zarówno struktury, jak i znaczenia frazeologizmu. Należy jednak podkreślić, że sposób ten jest skuteczny wyłącznie pod warunkiem właściwego odbioru przekazywanej przez autora informacji.

Różny jest stopień trudności rozpoznania innowacji frazeologicznych, polegających na zmianie tradycyjnego składu połączenia. Zależy on od rodzaju dokonanej przez autora modyfikacji oraz identyfikacji przez odbiorcę frazeologizmu za pośrednictwem istniejącego odpowiednika w języku ukraińskim. Jeżeli ma się do czynienia z jednostką dotychczas nieznaną, to jedynym sposobem ustalenia jej struktury normatywnej i znaczenia jest korzystanie ze słowników frazeologicznych, np. *trząść się jak galareta w pędzącym dyliżansie* (norm. *trząść się jak galareta*, brak ukraińskiego odpowiednika), *nędza z biedą i starymi kartoflami* (norm. *nędza z biedą*, brak ukraińskiego odpowiednika).

Jeżeli napotkany frazeologizm w minimalnym stopniu został poddany zmianom strukturalnym, nieprzeszkadzającym w stwierdzeniu istnienia odpowiednika w języku ojczystym odbiorcy, to istnieje możliwość odtworzenia przez odbiorcę jego podstawowej formy i znaczenia w polszczyźnie, np.: *mieć trzy lewe ręce* (norm. *mieć dwie lewe ręce*, ukr. *мати дві ліві руки*), *kuć nabywcę, póki gorący* (norm. *kuć żelazo, póki gorące*, ukr. *кувати залізо, поки гаряче*), *głodny jak szakal* (norm. *głodny jak wilk*, ukr. *голодний як вовк*), *zakochać się po końce uszu* (norm. *zakochać się po uszy*, ukr. *закохатися по вуха*), *pijany jak trzy dzikie świnie* (norm. *pijany jak świnia*, ukr. *п'яний як свиня*) i in.

Dobra znajomość odpowiednika polskiego związku frazeologicznego w języku ukraińskim pozwala odbiorcy na dość szybkie odnalezienie frazeologizmu, jego interpretację oraz ewentualne zapamiętanie, nawet w warunkach skupienia w ramach jednego zdania kilku stałych połączeń (por. „Bóg raczy wiedzieć, co

temu *zerwanemu z łańcucha* ojcu *strzeli do łba*" (Fabicka 2004: 109). Dla pewności student może sprawdzić swoje przypuszczenia w słowniku w celu uniknięcia zakłóceń w procesie opanowania języka polskiego. Polecamy studentom tę opcję także w przypadku głęboko zmodyfikowanych związków frazeologicznych, np. kontaminacji: *płynąć niczym kłoda* (norm. *płynąć za prądem*, ukr. *плисти за течією* × norm. *leżeć jak kłoda*, ukr. *лежати як колода*).

Rola tekstów literackich w nauczaniu Ukraińców frazeologii polskiej polega też na tym, że umożliwiają one nie tylko zapoznanie się ze swoistymi dla polszczyzny związkami frazeologicznymi, lecz także uchwycenie zasad ich użycia oraz skuteczne zapamiętanie poprzez w i e l o k r o t n e użycie w różnych kontekstach. Jest to bardzo ważne dla interpretacji innowacji frazeologicznych, szczególnie tych, polegających na głębokiej modyfikacji struktury związku. W cytacie z utworu Izabeli Sowy mamy do czynienia z aluzją frazeologiczną, której Ukrainieć chyba nie potrafi dostrzec: „Po sińcach ani śladu. Najważniejsze, że rozpoznaję się w lustrze. Właściwie zmiana jest niewielka, może bardziej z profilu. Przyszła wczoraj Ewka. Otwieram, a ta na mój widok w krzyk [...] Ewka się nie bawi w *owijanie*, choć nigdy nie kopie po siniakach" (Sowa 2002b: 13).

Wspomniane „owijanie" nawiązuje prawdopodobnie do frazeologizmu *nie owijać w bawełnę* 'mówić o czymś wprost, szczerze, niczego nie ukrywając i nie upiększając'. Dostrzec w tym pojedynczym wyrazie cały związek frazeologiczny pomogą odbiorcy ukraińskiemu inne konteksty literackie: „Postanowiłam bazować na tym, w co natura wyposażyła dla samoobrony przeciętną polonistkę. *Nawijanie bawełny* na uszy w języku ojczystym. Uświadomiłam Żyrafę, że Pedro nie wróci dzisiaj, nie wróci w tym roku, a nawet, zablefowałam, nie wiem, czy kiedykolwiek. Przecież ona wie, że mnie porzucił. – Kłamiesz – odparła ona bez *owijania w bawełnę*..." (Stec 2004: 170–171).

Samodzielna lektura utworów polskiej prozy młodzieżowej odgrywa ważną rolę w procesie nauczania Ukraińców języka polskiego poprzez kształcenie u nich umiejętności pracy nad tekstem pisanym. Na różnych poziomach znajomości języka polskiego stopień komplikacji opanowania przez studentów poszczególnych elementów językowych jest niejednakowy. Różnica rozumienia oraz interpretacji wyrazów czy frazeologizmów (np. przez studentów II i IV roku studiów) jest zazwyczaj niewielka, co w dużej mierze łączy się z jednakową możliwością korzystania ze słowników. Natomiast umiejętność streszczenia utworu lub wypowiadania się na jego temat znacznie różni się w zależności od kompetencji językowej Ukraińców uczących się polskiego. Fakt ten jest uwzględniany przy sprawdzaniu zadania i jego ocenianiu.

Wykorzystywanie fragmentów utworów literackich pod kątem frazeologii bezpośrednio na zajęciach z języka polskiego stanowi kolejną ważną technikę glottodydaktyczną umożliwiającą osiąganie odpowiednich efektów przy

stosunkowo niewielkim wysiłku w porównaniu do samodzielnej lektury. Taki sposób, naszym zdaniem, jest skuteczny z dwu powodów. Po pierwsze, lektor ma możliwość wyboru odpowiedniego fragmentu tekstu w zależności od poziomu grupy, od charakteru występującej w utworze leksyki i frazeologii (pod względem interferencji polsko-ukraińskiej) oraz od rodzaju proponowanych na podstawie fragmentu ćwiczeń. Po drugie, praca z tekstem literackim w grupie daje możliwość rozwijania nie tylko umiejętności czytania i rozumienia tekstu pisanego, lecz także innych sprawności językowych, m.in. rozumienia ze słuchu oraz mówienia.

W trakcie czytania tekstu przez lektora proponowane są ćwiczenia polegające na zaznaczeniu na podanej liście frazeologizmów, które występują w tekście, lub na uzupełnianiu frazeologizmami luk w tekście. Po przesłuchaniu fragmentu można zapisać na tablicy związki frazeologiczne, zapamiętane przez studentów, ustalić ich znaczenie, poszukać odpowiedników w języku ukraińskim. Ciekawe są również zadania opierające się na parafrazowaniu tekstu (uproszczonym przekazywaniu z wymianą wszystkich frazeologizmów na ich odpowiedniki wyrazowe) oraz ćwiczenia typu prawda/fałsz z wykorzystaniem związków frazeologicznych o przeciwstawnym znaczeniu.

W rozwijaniu sprawności rozumienia szczegółowego, zwłaszcza na wyższych poziomach studenckiej kompetencji językowej, pomagają różne ćwiczenia leksykalne oraz leksykalno-stylistyczne, np. wnioskowanie o znaczeniu frazeologizmów na podstawie kontekstu lub ich budowy czy szukanie błędów frazeologicznych w podanym przez lektora streszczeniu.

Bardzo ważne jest nauczanie Ukraińców sprawnego wypowiadania się na temat przedstawiony w tekście, z wykorzystaniem użytych w nim związków frazeologicznych. Najczęściej stosowane są te techniki, które prowokują samodzielne wypowiedzi. Należą do nich ćwiczenia polegające na zadawaniu pytań i odpowiadaniu na nie, odgrywaniu ról na podstawie zapropowanego fragmentu, streszczaniu tekstu lub dyskusji z omawianiem kwestii podjętych przez autora.

Bardziej szczegółowy opis sposobów przyswajania i poszerzenia zasobu frazeologicznego ukraińskich studentów za pośrednictwem współczesnej polskiej prozy oraz problemów z tym związanych jest możliwy w ramach obszerniejszego opracowania. Przeprowadzenie bowiem zajęć z ćwiczeniami opierającymi się na różnych aspektach użycia frazeologizmów w tekstach literackich ujawnia wciąż nowe problemy. Kompetencja językowa i znajomość frazeologii ukraińskiej, a także kontekst utworu literackiego ułatwiają proces zapoznawania się z zasobem frazeologicznym języka polskiego. Może to stanowić poważne wyzwanie dla studentów, ponieważ frazeologizmy, mimo ich odtwarzalności i niezmienności, są modyfikowane w ograniczonych ramach i w określonym celu.

Bibliografia

F a b i c k a J., 2004, *Szalone życie Rudolfa*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa.
F a b i c k a J., 2006, *Świńskim truchtem*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa.
N o s z c z y ń s k a D., 2007, *Blondynka moralnego niepokoju*, Philip Wilson, Warszawa.
P a j d z i ń s k a A., 1993, *Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji*, Wydawnictwo Tekst, Lublin.
S o w a I., 2002a, *Cierpkość wiśni*, Prószyński i S-ka, Warszawa.
S o w a I., 2002b, *Smak świeżych malin*, Prószyński i S-ka, Warszawa.
S o w a I., 2003, *Herbatniki z jagodami*, Prószyński i S-ka, Warszawa.
S t e c D., 2004, *Mężczyzna do towarzystwa*, Prószyński i S-ka, Warszawa.
S t e c D., 2005, *Kobieca intuicja*, Prószyński i S-ka, Warszawa.